

Foto: Anda van Riet

HOE KRIJGEN LEERLINGEN INZICHT IN GRAMMATICA?

Resultaten uit wetenschappelijk onderzoek

Veel discussies over grammaticaonderwijs binnen het schoolvak Nederlands gaan over de legitimering van het onderdeel. Veel minder aandacht is er vaak voor de didactiek: hoe zorg je ervoor dat leerlingen echt inzicht in de materie verwerven? Het traditionele grammaticaonderwijs lijkt daartoe niet de aangewezen route; werken vanuit overkoepelende taalkundige concepten heeft een veel beter effect. In deze bijdrage passeren enkele vondsten uit lopend promotieonderzoek de revue, waaruit blijkt dat het didactiseren van achterliggende concepten, zoals *valentie*, tot een dieper inzicht kan leiden.

JIMMY VAN RIJT

Over de vraag of grammaticaonderwijs een wezenlijk onderdeel zou moeten zijn van het schoolvak Nederlands bestaan veel verschillende opvattingen. Sterker nog: er lijkt geen onderdeel van het schoolvak te zijn waarover zoveel discussie wordt gevoerd (Coppen, 2011). Hoewel er zeker docenten zijn die grammatica het liefst zouden afschaffen (of ernstig zouden willen reduceren), lijkt het merendeel van de docenten grammatica erg belangrijk te vinden. Uit een recente nationale peiling onder 127

docenten Nederlands blijkt dat twee derde grammatica zelfs een *essentieel* onderdeel van het schoolvak vindt (Van Rijt et al., te verschijnen).

Ook op de Facebookgroep voor leraren Nederlands roepen vragen over grammatica doorgaans felle discussies op, waarbij het heel vaak gaat over de legitimering van het onderdeel, zelfs als de oorspronkelijke kwestie een andere was. Zo neemt een van de deelnemers aan zo'n discussie over een ontleedvraag om twee uur 's nachts nog de tijd om aan de discussie toe te voegen:

Vanuit welk perspectief grammatica ook gegeven wordt: inzicht bereiken is cruciaal

Houd toch eens op met die echt diep compleet nutteloze exercities ontleden. Laat ze ontdekken wat schrijven, lezen en presenteren is ... 22e eeuw, ze komen eraan!

Doorgaans betekent dat het einde van de inhoudelijke discussie. Niet alleen ontstaat er zo vaak een valse tekening ('Je moet óf aandacht aan grammatica besteden, óf aan taalvaardigheid', waarbij alleen taalvaardigheid als legitiem geldt), maar ook heeft zulke 'legitimeringspolarisatie' jarenlang de vraag naar een effectievere didactiek in de weg gestaan (Coppen, 2011; Myhill, 2016). Zelden gaan discussies over de vraag hoe docenten leerlingen echt inzicht in de materie kunnen bijbrengen. Toch is juist dát een wezenlijke vraag, omdat veel docenten worstelen met hoe ze leerlingen dit inzicht bij kunnen brengen, zelfs als ze zelf positief tegenover grammatica staan. Ook leerlingen hebben vaak moeite met grammatica. In deze bijdrage wil ik daarom vanuit mijn promotieonderzoek inzoomen op de vraag hoe grammaticaal inzicht bevorderd kan worden.

Grammatica: instrumenteel of cultureel?

Inzicht in grammatica kan gaan over twee dingen: enerzijds kan het gaan over het bewust leren gebruiken van grammaticale structuren in de context van taalvaardigheid ('bewuste geletterdheid', zie Neijt et al., 2015); anderzijds kan het gaan over inzicht in taal opdoen als waardevol doel op zich. Het eerste perspectief staat ook wel bekend als een *instrumenteel perspectief* op grammatica (als middel tot een hoger liggend doel). Het tweede wordt ook wel *niet-instrumenteel* genoemd (Hulshof, 2013) en onderschrijft dat taal cultureel-maatschappelijke waarde heeft. Een groot nationaal onderzoek (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2019) laat zien dat de Nederlandse taal met stip op 1 staat als het aankomt op de vraag wat het meest typerend is voor Nederland, en ook op de vraag wat het meeste bijdraagt aan verbondenheid

met Nederland. Gegeven het culturele belang van onze taal is het niet vreemd dat leerlingen enig inzicht krijgen in hoe die taal is opgebouwd. Maar vanuit welk perspectief grammatica ook gegeven wordt: inzicht bereiken is cruciaal.

En daar schuilt nu net een groot probleem. Want of je nu inzicht in communicatie of in de taal zelf nastreeft, de route die daarvoor in beide gevallen vaak gevolgd wordt, is die van traditioneel grammaticaonderwijs, dat in Nederland nog altijd tamelijk dominant lijkt te zijn (Bonset & Hoogeveen, 2010). De vraag is echter of dergelijk grammaticaonderwijs echt tot enig inzicht leidt. Goede pogingen om grammaticale inzichten te didactiseren van individuele docenten ten spijt komt zulk grammaticaonderwijs vaak nog neer op het werken met verouderde taalkundige kennis (Van Rijt & Coppen, 2017), ezelsbruggetjes (Coppen, 2009) en lagere-orde-denken, veelal toegepast in gedecontextualiseerde ont-leedoefeningen. Een recente studie laat bijvoorbeeld zien dat 99 procent van de grammaticaoefeningen in de leergangen *Nieuw Nederlands* en *Op Niveau* gericht is op de lagere-ordedenkvaardigheid *toepassen*, in termen van de taxonomie van Bloom (Van Rijt et al., 2019a). Vaak is de opdracht aan de leerling na een beperkte grammaticale instructie: ontleed zin 1 tot en met 10. Ook maken methodes daarbij niet of nauwelijks gebruik van relevante inzichten uit de taalkunde, zoals *valentie* – het gegeven dat werkwoorden vanuit de betekenis rollen uitdelen (Van Rijt, 2016). Traditionele grammaticadidactiek wordt vaak als weinig betekenisvol ervaren, waardoor al snel de vraag op de loer ligt wat je er nu eigenlijk echt van leert.

Het is in elk geval duidelijk dat leerlingen niet beter gaan schrijven van traditioneel grammaticaonderwijs (zie Graham & Perin, 2007). Als grammatica echter betekenisvol wordt aangeboden in de context van teksten, is dat een heel ander verhaal: leerlingen boeken dan wél significante vooruitgang in hun schrijfvaardigheid

Docenten en methodes zijn nog zeer gehecht aan de traditionele zinsontleding

(Myhill et al., 2012). De instrumentele doelstelling lijkt dus door traditioneel grammaticaonderwijs nauwelijks gehaald te worden. De niet-instrumentele ook al niet. Maar hoe bereik je dan wel inzicht in taal en grammaticale structuren? In de rest van dit artikel bespreek ik recent onderzoek dat deze vraag probeert te beantwoorden vanuit een niet-instrumenteel perspectief.

Schoolgrammatica op basis van achterliggende taalkundige concepten

Docenten en methodes zijn nog zeer gehecht aan de traditionele zinsontleding (Van Rijt et al., 2019a). Het lijkt echter wel mogelijk om traditioneel grammaticaonderwijs inhoudelijk en didactisch te verrijken. Inhoudelijke verrijkingen zouden uit de moderne taalkunde afkomstig kunnen zijn: in Van Rijt en Coppen (2017) identificeerden we 26 concepten die volgens taalkundigen van belang zouden moeten zijn in het grammaticaonderwijs, zoals *predicatie* of *valentie*. Predicatie dient als basis voor het onderscheid tussen werkwoordelijk en naamwoordelijk gezegde ('onderwerpen kunnen iets doen of zijn'), en het is vanuit dat concept eenvoudig om te laten zien welke overeenkomsten gezegdes, bepalingen van gesteldheid en bijvoeglijke bepalingen hebben. Een dergelijk overkoepelend begrip ontbreekt nu in het grammaticaonderwijs.

In een ander voorbeeld (Van Rijt, 2016) zou *valentie* als onderliggend concept kunnen dienen voor een beter begrip van de essentiële componenten van een zin, waarbij het onderscheid tussen door het werkwoord opgeroepen elementen (de voorwerpen) en de niet door het werkwoord opgeroepen elementen (de bepalingen) cruciaal is. In het huidige grammaticaonderwijs realiseren veel leerlingen zich amper dat voorwerpen afhankelijk zijn van het belangrijkste werkwoord in de zin, doordat de didactiek voor het vinden van de voorwerpen vaak hoofdzakelijk inzoomt op de controlevragen om een zinsdeel op te sporen ('aan wie of voor

wie + persoonsvorm + onderwerp + lijdend voorwerp = meewerkend voorwerp'). Voor hen is er dan ook vaak geen kwalitatief onderscheid tussen bijvoorbeeld een lijdend voorwerp en een bijwoordelijke bepaling, terwijl dat onderscheid essentieel is voor een goed begrip van hoe zinnen in elkaar zitten.

Er zijn dus goede theoretische redenen om bestaande didactiek aan te vullen met wetenschappelijke concepten, maar is er ook empirische evidentie voor dat een dergelijke benadering inzichtbevorderend werkt? En zo ja, onder welke didactische voorwaarden?

Grammaticaal inzicht meten en verbeteren

In een recente studie, waaraan 21 eerstejaarsstudenten Nederlands van de Radboud Universiteit hebben deelgenomen, is grammaticaal inzicht afgemeten aan het vermogen van studenten om een taalkundige redenering op te zetten over een grammaticaal probleem dat ze nog niet eerder hadden gezien (Van Rijt et al., 2019). Voorafgaand aan en na afloop van een cursus traditionele grammatica, die inhoudelijk verrijkt was met taalkundige concepten als *predicatie* en *valentie*, moesten studenten vier grammaticale problemen oplossen. De cursus was tevens didactisch verrijkt doordat studenten geleerd werd hoe taalkundigen redeneren.

Een voorbeeld van een grammaticaal probleem is dat uitgelegd moest worden waarom de zin *Jan regent ongrammaticaal* is, terwijl de zin *Jan regent nat* dat niet is. Een ander voorbeeld is dat studenten moesten argumenteren wat de grammaticale functie is van 'een rondje' in de zin *Jan heeft gisteren een rondje gelopen*. Vier hoogleraren taalkunde beoordeelden de studentredeneringen vervolgens holistisch.

Twee van de problemen (de onderzoeksitems) konden gerelateerd worden aan de inhoud van de cursus, en konden met behulp van concepten zowel uit de traditionele grammatica als uit de moderne taalkunde worden benaderd. Twee andere problemen (de aflei-

ders) gingen over andere grammaticale problemen waar de studenten geen onderwijs in hadden gevolgd. Deze items waren bedoeld om te controleren of een eventuele vooruitgang in redeneerbaarheid niet toegeschreven kon worden aan een testeffect. Wat bleek? Studenten gingen aanzienlijk beter grammaticaal redeneren op de onderzoeksitems, terwijl ze niet significant vooruitgingen op de afleiders. Bovendien bleek dat het in de redenering gebruiken van taalkundige concepten, zoals *valentie*, zeker in combinatie met concepten uit de traditionele grammatica, een duidelijk signaal was van grammaticale redeneerbaarheid. Ook bleek dat studenten zich in korte tijd enkele taalkundige manipulaties konden eigen maken, zoals topicalisatie (vooropplaatsing van een zinsdeel), of het bedenken van een analoog voorbeeld waarmee zinnen met elkaar gecontrasteerd konden worden. Zulke manipulaties bleken ook uitstekende voorspellers van grammaticale redeneerbaarheid, omdat goed gebruik ervan inzicht in de materie vereist. Het

gebruiken van ezelsbruggetjes ('bijwoordelijke bepalingen zijn altijd weglaatbaar') en controlevragen ('wie/wat liep Jan?') in een redenering had daarentegen geen enkele voorspellende waarde. Gelukkig nam het aandeel ezelsbruggetjes in de nameting significant af. Studenten hadden dus een beweging gemaakt van schoolse exercitie naar een meer professionele omgang met grammaticale kwesties. Deze studie gaf dus een duidelijke indicatie dat traditioneel grammaticaonderwijs prima inhoudelijk verrijkt kan worden vanuit achterliggende taalkundige concepten, en dat zich dat vertaalt naar het kunnen opzetten van betere redeneringen.

In een verkennende vervolgstudie in het voortgezet onderwijs, waaraan zo'n 120 vwo 3-leerlingen van vijf scholen deelnamen, onderzochten we of de leerwinsten die beginnende universiteitsstudenten boekten ook te zien zouden kunnen zijn na een vergelijkbare interventie bij vwo-leerlingen (Van Rij et al., 2019b). We lieten leerlingen gezamenlijk over problemen redeneren, waarbij

Traditioneel grammaticaonderwijs kan prima inhoudelijk verrijkt worden vanuit achterliggende taalkundige concepten

docenten vormen van *exploratory talk* (Mercer, 2013) probeerden te stimuleren. Dat zijn gesprekken waarbij leerlingen over lastige problemen proberen via een gezamenlijke afweging tot consensus te komen over de oplossing van dat probleem, waarbij ze verschillende perspectieven in hun beschouwing proberen mee te nemen. Achterliggende concepten als *valentie* werden inductief geïntroduceerd, zodat de leerlingen zo veel mogelijk zelf zouden ontdekken (via hun taalgevoel) wat het betreffende concept inhield.

Ook hier lieten we leerlingen in de voor- en nameting schriftelijk redeneren over grammaticale problemen, en ook hier werkten we met onderzoeksitems en afleiders. De redeneringen werden vervolgens holistisch beoordeeld door docenten Nederlands, taalkundigen en lerarenopleiders. Wat bleek? Ook hier was sprake van een significante vooruitgang op de onderzoeksitems, maar niet op de afleiders. Wel was deze eerste versie van de interventie nog niet geperfectioneerd. Dat bleek bijvoorbeeld uit het gegeven dat sommige leerlingen de aangeleerde concepten 'blind' gingen gebruiken (categorie 2 in het kader), terwijl andere leerlingen concepten juist effectief konden gebruiken om over grammaticale problemen na te denken (categorie 3 en 4). Bij blind conceptgebruik lieten leerlingen gewoon een term vallen die ze geleerd hadden, waarschijnlijk omdat ze dachten dat hun docent die zou willen horen. Sommige leerlingen gebruikten helemaal geen concepten in hun redeneringen (categorie 1). Die redeneringen werden als even zwak beoordeeld als de redeneringen op basis van blind conceptgebruik.

Hoewel er absoluut nog vervolgonderzoek nodig is om meer definitieve uitspraken te doen over de omstandigheden waaronder leerlingen grammaticaal kunnen redeneren, laten deze eerste verkenningen veelbelovende resultaten zien. Het lijkt heel goed mogelijk om leerlingen door het didactiseren van achterliggende taalkundige concepten meer grammaticaal inzicht bij te brengen. Zelfs als ze die concepten niet expliciet gebruiken in hun redeneringen, gaat hun algehele redeneerbaarheid erop vooruit. ■

LITERATUUR

- Bonset, H., & Hoogeveen, M. (2010). *Taalbeschouwing: Een inventarisatie van empirisch onderzoek in basis- en voortgezet onderwijs*. SLO.
- Coppen, P.-A. (2009, 8 mei). *Leren tasten in het duister* [Inaugurele rede]. Radboud Universiteit, Nijmegen.
- Coppen, P.-A. (2011). Emancipatie van het grammaticaonderwijs. *Tijdschrift Taal*, 2(3), 30–33.
- Graham, S., & Perin, D. (2007). A meta-analysis of writing instruction for adolescent students. *Journal of Educational Psychology*, 99(3), 445–476.
- Hulshof, H. (2013). Onderzoek naar taalkundeonderwijs: Geloof en empirie. In T. Janssen & T. van Strien (Red.), *Neerlandistiek in beeld* (p. 263–272). Neerlandistiek VU.
- Mercer, N. (2013). The social brain, language, and goal-directed collective thinking: A social conception of cognition and its implications for understanding how we think, teach, and learn. *Educational Psychologist*, 48(3), 148–168.
- Myhill, D. (2016). The effectiveness of explicit language teaching: Evidence from the research. In M. Giovanelli & D. Clayton (Red.), *Linguistics and the secondary English classroom* (p. 36–49). Routledge.
- Myhill, D., Jones, S., Lines, H., & Watson, A. (2012). Re-thinking grammar: The impact of embedded grammar teaching on students' writing and students' metalinguistic understanding. *Research Papers in Education*, 27(2), 151–163.
- Neijt, A., Coppen, P.-A., & Glopper, K. de. (2015). Bewuste taalvaardigheid als eindterm voor het schoolvak Nederlands in havo en vwo: Visie en voorbeelden. In A. Mottart & S. Vanhooren (Red.), *29ste Conferentie Onderwijs Nederlands* (p. 198–202). Academia Press.
- Rijt, J. van. (2016). Meer grip op taalkundige structuren: De meerwaarde van valentie als taalkundig concept binnen het grammaticaonderwijs. *Levende Talen Magazine*, 103(7), 7–10.
- Rijt, J. van, & Coppen, P.-A. (2017). Bridging the gap between linguistic theory and L1 grammar education: Experts' views on essential linguistic concepts. *Language Awareness*, 26(4), 360–380.
- Rijt, J. van, Swart, P. de, Wijnands, A., & Coppen, P.-A. (2019). When students tackle grammatical problems: Exploring linguistic reasoning with linguistic metaconcepts in L1 grammar education. *Linguistics and Education*, 52, 78–88.
- Rijt, J. van, Wijnands, A., & Coppen, P.-A. (2019a). Dutch teachers' beliefs on linguistic concepts and reflective judgement in grammar teaching. *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 19, 1–28.
- Rijt, J. van, Wijnands, A., & Coppen, P.-A. (2019b). How secondary school students may benefit from linguistic metaconcepts to reason about L1 grammatical problems. *Language and Education*. Online voorpublicatie.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2019). *Denkend aan Nederland: Sociaal en cultureel rapport*. Rijksoverheid.

Bekijk de krantenkop 'Stichting wil ouders in narigheid helpen'. Leg uit dat deze zin twee mogelijke betekenissen heeft en verklaar met behulp van grammaticale termen hoe dat kan.

1. geen conceptgebruik	Dat de stichting ouders wil helpen die in narigheid zitten. Of de stichting wil ouders in narigheid brengen.
2. blind conceptgebruik	Er staan twee valenties in. 'Stichting' is het doe-predicaat.
3. traditioneel conceptgebruik	(a) De stichting wil de ouders uit de narigheid helpen. (b) De stichting wil de ouders in de narigheid helpen. In zin (a) is het lijdend voorwerp 'ouders in narigheid'; in zin (b) is het lijdend voorwerp 'ouders'.
4. taalkundig conceptgebruik	De eerste betekenis is dat een stichting (onderwerp) 'ouders in narigheid' (complement) wil (werkwoord) helpen (werkwoord). De tweede betekenis is dat een stichting (onderwerp) ouders (complement) 'in narigheid' (modificeerder) wil (werkwoord) helpen (werkwoord).

Voorbeeld van een taalkundige opgave gebruikt in Van Rij et al. (2019b) met verschillende typen leerlingredeneringen. Leerlingen zaten na de interventie veel minder vaak in categorie 1, en veel vaker in categorie 3 en 4